

Liturgické jazyky ľudu Zemplína a Šariša pri kresťanských bohoslužbách v roku 1749

Peter Zubko

Termín *liturgický jazyk* sa javí ako jednoduchý a jasný, no ide o zložitý a komplikovaný pojem. Má predovšetkým náboženský rozmer, ktorým sa vyjadruje mystérium Božej reči k človekovi v bohoslužbe cirkvi skrze posvätné znamenia, skrze slová Písma, modlitieb cirkvi a homílie. Viaže sa naň aj spoločensko-historický rozmer, keď skúmame stanovisko cirkvi vo vzťahu k jazyku ako takému v rámci evanjelizácie, kde popri vysoko kultúrnom úradnom a bohoslužobnom jazyku (latinčina, gréčtina, cirkevná slovančina) vystupujú v bohoslužbách aj živé jazyky etnických spoločenstiev, ktoré potrebnú terminológiu na zvládnutie dokonalejšej katechézy v ešte nemali, preto je veľký rozdiel v chápaní liturgického jazyka v minulosti a po Druhom vatikánskom koncile (1962–1965). Bohoslužobným jazykom rímskokatolíckej cirkvi je latinčina, ku ktorej sa pridružovala reč ľudu a po Druhom vatikánskom koncile nahradila aj samu latinčinu v posvätných bohoslužobných textoch. Stredovek často považoval taký počin za heretický (napr. husiti, valdenci, katari, neskôr protestanti), v lepšom prípade za barbarský (zákaz liturgie v staroslovienskom jazyku na Veľkej Morave). Predsa sa však aj v tradícii cirkvi prirodzene presadila skutočnosť, že pri vysluhovaní niektorých sviatostí (napr. krst, manželstvo) a pri vyznaní viery sa vždy používala reč ľudu. Latinčina bola *lingua sacra* a jej primát bol konzekventne zdôrazňovaný, strážený, a to aj za cenu straty jednoty (oddelením sa od hlavného cirkevného spoločenstva vznikali sekty, ktorých častým atribútom bol ľudový jazyk pri ich vlastných bohoslužbách). Latinčina bola spočiatku živou súčasťou úradnej komunikácie a predstavovala znak kultúrnosti a vyspelosti, hoci už aj v stredoveku sa vytrácala zo spoločenského života.¹ Mnohonárodnostné Uhorsko bolo v používaní latinčiny v úradnom styku veľmi konzervatívne až do 19. storočia. V katolíckej cirkvi sa v priebehu storočí sa utvorili aj podmienky na to, keď sa namiesto latinčiny používala reč ľudu (zrozumiteľný, vernakulárny jazyk) ako kultová reč, napr. vo Veľkom týždni sa spievali pašie štyroch evanjelistov a používali sa evanjeliáre v národných jazykoch, ktoré bolo možné použiť pri každej omši. Keď prítomný veriaci ľud prítomný na bohoslužbách bol viac-menej pasívnym divákom posvätnej liturgie, vyplňal ten čas nielen vlastnými súkromnými modlitbami, ale tradične aj vlastným (ľudovým, pa-

¹ Nadolski, Bogusław: Leksikon liturgii. Poznań: Pallottinum, 2006, s. 583-600.

raliturgickým) spevom, ktorý nebol ľudovým objavom, ale laickou obdobou spievania antifón, predovšetkým mal svoj ľudový charakter.² Bezvýhradne sa v cirkvi uplatňovala ľudová reč počas kázaní (v akejkol'vek forme: sermo, kázeň, homília, odpust, katechéza, poučenie, ľudové misie), počúvanie spovedí najmä na Veľkú noc, počas odpustov a pútí (spovedník musel rozumieť penitentovi, aby mu mohol dať patričné poučenie, duchovné usmernenie a udeliť primerané pokánie), vyučovanie náboženstva, náuky a niektoré pobožnosti a tiež počas osvety a pri vzniku literárnych textov v národnom jazyku. V týchto prípadoch však možno hovoriť používaní liturgického jazyka iba nepriamo, hoci práve tieto vyššie spomínané skutočnosti vyžadovali nevyhnutnú znalosť ľudu zrozumiteľného jazyka, bez ktorej by nebola možná žiadna intelektuálna, duchovná, mravná, kultúrna či umelecká formácia veriacich. Bez znalosti živého jazyka ľudu by každá miestna cirkev bola mŕtva. Diecézni biskupi preto vždy pozorne sledovali všetky lokality vo svojej diecéze, aby do každej farnosti poslali takého kňaza, ktorý poznal (pokiaľ možno všetky) jazyky miestneho veriaceho ľudu. Teória bola jasná a jednoduchá, no jej uplatnenie bolo komplikovanejšie, pretože v žiadnom uhorskom biskupstve sa nerozprávalo iba jediným jazykom, ale najmenej tromi dominantnými (slovanským, nemeckým i maďarským), ku ktorým pristupovali neraz aj jazyky susediacich oblastí a skupín ekonomických prišielcov a migrantov, lebo existovala prirodzená mobilita obyvateľstva a otvorenosť.

Predmetom tejto štúdie sú dva susedné historické regióny Zemplín a Šariš, ktoré predstavujú dve úplne odlišné oblasti s odlišnou jazykovou výbavou a konfesionálnym zložením, ktoré sa môžu javiť ako podobné, no v skutočnosti ide o dva prototypy tejto problematiky, ktoré sú výsledkom odlišného historického vývoja. V regiónoch Zemplín a Šariš sa rozprávalo dominantne po slovensky (v zemplínskom a šarišskom dialekte), potom po maďarsky, nemecky, rusínsky a v niekoľkých prípadoch po poľsky, česky, rusky (?) a bulharsky (macedónsky). Kresťania patrili do niekoľkých cirkví: rímskokatolíckej (latinskej), gréckokatolíckej (uniatskej), pravoslávnej (schizmatickej), evanjelickej (luteránskej), kalvínskej, českobratskej (husitskej); objavujú sa aj židia, pri ktorých sa uvádza, že používajú nemčinu.

Podklady k tejto štúdií pochádzajú primárne z kánonickej vizitácie jágerského biskupa latinského obradu Františka Barkóciho (Barkóczy) z roku 1749, spisov farností (najmä inventárov), personálnych spisov kňazov³ a nami objaveného, doteraz neznámeho rukopisu Antona Sirmaiho (Szirmay) z roku 1782.⁴ Všetky tieto

² V slovenskom prostredí vidíme prenikanie piesní na príklade dvoch prvých spevníkov: *Cithara sanctorum* od Jána Tranovského a *Canthus catholici* od Benedikta Sölősiho SJ (1655). Niekoľko desiatok spoločných piesní dosvedčuje jeden kultúrny základ (najmä vianočné koledy a pôstne piesne).

³ Archivum Archidieocesis Cassoviensis (Archív Košickej arcidiecézy), fond Košické biskupstvo (ďalej len: AACass), Kánonické vizitácie (ďalej len: KV), *Acta parochiarum*, *Personalialia*.

⁴ *Collectiones de Hungaria partibusque adnexis ex Diplomatum fide, ac publicis instrumentis Per Antonium Szirmai de Zirna collectae A^o 1782*. Rukopis uložený v AACass.

informácie sa navzájom dopĺňajú a po ich analýze a následnej syntéze čiastkových informácií dokážu vytvoriť jasný a úplný obraz o skúmanej problematike. Najdôležitejším zdrojom informácií sú kánonické vizitácie, ktoré zvyknú byť zachované v prvom rade v konceptoch, ktoré pripravovali vizitovaní farári; tieto podklady sú najlepším prameňom, pretože neprešli biskupskou cenzúrou, boli napísané spontánne, zvyčajne je prítomný osobnostný rozmer duchovných, a to nielen v obsahu, ale aj vo forme dokumentu. Čistopisy vizitácií sú sterilnejšie, sú unifikované a je v nich prítomná cenzúra, ktorá sa často prejavuje retušovaním niektorých informácií, najmä o jazyku; tieto účelové zmeny cenzúry sú zistiteľné len komparáciou s konceptmi, alebo pri konfrontovaní s ďalšími dokumentmi (napr. inventáre, ktoré uvádzajú existenciu národných evanjeliárov a kancionálov, tiež osobné spisy, ktoré spomínajú jazykovú výbavu duchovných, tiež rozličné hlásenia obsahujúce spontánne záznamy o reálne používaných jazykoch, spory a sťažnosti; všetky tieto písomnosti sú zvyčajne napísané v reči ľudu), v ktorých sa vyslovene uvádzajú jazykové/rečové realie, alebo boli napísané priamo v reči ľudu veriacimi.

Skúmané obdobie je dôležité aj pre výskum jazyka, lebo ide o predobrodenské obdobie; podarilo sa nám tak identifikovať rozkvitajúci protonacionalizmus na slovenskej i maďarskej strane. Ďalší významný rozmer kánonických vizitácií je to, čo dnes nazývame ekumenický rozmer: Vizitácia jágerského biskupa Františka Barkóciho z roku 1749 sa uskutočnila práve na základe kráľovského mandátu a bola súčasťou kráľovskej štátnej cirkevnej politiky, ktorá znamenala vizitovanie nielen rímskokatolíckej cirkvi, ale sekundárne aj ostatných kresťanov; tieto informácie sú pridanou hodnotou prameňa a hoci sú v mnohých prípadoch informatívne, majú závažný obsah a dosah. Principiálne sú nelatiníci zahrnutí do vizitácie podľa rímskokatolíckej cirkevnej organizácie, hoci neboli jej integrálnou súčasťou, lebo ju mali vlastnú a často ju katolícki vizitátori aj dobre poznali. Tieto jazykové informácie cirkevnej proveniencie plne korešpondujú s mnohými známymi štúdiami a monografiami autorov, ktorí spracúvali podobné dokumenty z iných archívov.⁵

Zemplínska stolica

V nasledujúcom prehľade si možno urobiť predstavu o reálne používaných jazykoch v rímskokatolíckej cirkvi. Pri jazyku farníkov sa na prvom mieste uvádzala dominantná reč. Pri kňazoch bola ako prvá uvádzaná rodná reč,⁶ znalosť

⁵ Porovnaj Varsik, Branislav: Osídlenie Košickej kotliny I.–III. Bratislava: 1964–1977; Uličný, Ferdinand: Dejiny osídlenia Zemplínskej stolice. Michalovce: 2001; Varsik, Branislav: Zo slovenského stredoveku. Výber historických štúdií a článkov z rokov 1946–1968. Bratislava: 1972, s. 12 n.; Varsik, Branislav: Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severohorskými Slovanmi (Slovákmi). (Výber štúdií a článkov z rokov 1969 – 1992). Bratislava: 1994, s. 13 n.

⁶ Napr. v zázname pri humenskom farárovi Jurajovi Fráterovi je uvedené: „Linguas callet Slavonicam nativam & hungaricam.“ AACass, KV, sign. 248, f. 6r.

ostatných jazykov (uvedených na druhom a ďalšom mieste) bola u zemplínskych duchovných slabšia, ale plne postačovala na bežnú komunikáciu, vtedy nešlo o literárnu znalosť. Ak sa reč filiálnych obcí odlišovala od farskej obce, je to v tabuľke uvedené osobitne; kľúčovou vždy bola reč farskej obce, kam zvyčajne na sviatky prichádzali veriaci z celej farnosti.

Rímskokatolícki farári a používané liturgické jazyky v Zemplínskej stolici					
P.	Farnosť	Farár	Vek	Znalosť jazykov	J a z y k farníkov
1	Bodrogkeresztúr	Imrich Turóci	34	S, M	M, S
2	Boťany	Jozef Redej	30	M, S	M
	Polány M, S				
3	Budkovce	Martin Ivanovič	39	S, M	S
	Oborín M; Zemplínske Kopčany S, M				
4	Cejkov	Imrich Mosný	41	S, M	S
	Brehov S, R, M; Hraš S, M; Kysta R, M; Ladmovce M; Nová Vieska p/B S, M; Novosad R, M; Sirník M, S; Svätá Mária S, M; Svätuše M; Zemplín S, (M); Zemplínske Jastrabie S, (M)				
5	Dlhé n/C	Štefan Rehorovský	52	S, M, N	S
6	Dobrá n/O	Ján Urbanovič	53	S, M, N	S
7	Erdőbénye	Andej Lánci	32	M, S	M, S
	Baskó M, S, R				
8	Gesztely	Melichar Šoš	41	M, S	M, S
9	Girincs	Juraj Zelenaj	32	M, S, N	S, M
	Köröm M, S				
10	Humenné	Juraj Fráter	52	S, M	S
	Hažín S, R; Lackovce S, R				
11	Jankovce	Mikuláš Šroba	35	S, N	S
12	Lastovce	Andrej Vereš	56	M, S	M, S
	Zemplínsky Klečenov S, (M)				
13	Lieskovec	Jakub Fišer	27	S, M, N	S
14	Mád	Mikuláš Hančok	50	M, S	M, S
15	Michalovce	Ján Horvát	33	S, M; Lat, Gr	S, (N)
16	Monok	Andrej Dóci	40	M, S	M, S, (R)
17	Nižný Hrušov	Ján Kaletkovič	33	S	S
18	Ohradzany	Juraj Javčák	39	S, M	S
19	Olaszliszka	Ján Némethi	33	M, S	M, S
20	Ondavské Matiašovce	Ján Urbanovič			S
21	Pácin	Ján Budai	30	M	S, M
	Karcsa M; Kisrosvágy M; Malý Horeš M; Malý Kamenec M; Streda n/B R, M				
22	Papín	Michal Jurbaši	31	S, M	S
23	Parchovany	Michal Čepanovský	32	S	S
	Čeľovce S, R, (M)				
24	Plechotice	Juraj Vašalič // Alexander Lacai	30	M, S	S, (M)
	Egreš S				
25	Rad	<i>minoriti</i>			M, S
	Somotor M; Svinice S, M				
26	Sárospatak	<i>jezuiti</i>			M, S
27	Sátorajjáújhely	František Barta	44	M, S	M, S
		Jozef Pető (kaplán)	30		

28	Sečovce	František Mesárovič	43	S	S; Em
	Bačkov S, R				
29	Skrabské	Michal Leškóci	43	S, M	S
30	Slivník	Ján Hladič	32	M, S	
31	Soľ	Adam Volenský	42	M, S	S
32	Staré	Ján Bochnikai		S, M	S
33	Strážske	Matej Urbanovič	34	S, R, M	S, (R)
	Brekov S				
34	Stropkov	Libor Doležal OFM // Mikuláš Augustini OFM			S
35	Szerencs	páter Daniel, kapucín			M, S
	Taktaharkány M				
36	Tállya	Ignác Koller	42	N, M, S	M, S, N
37	Tarcal	František Kučmaj	41	M, S, N	M
38	Tokaj	Štefan Čák	39	M, S	M, S, (R)
39	Tolcsva	Juraj Blaškai	51	S, M	M, S
40	Trebišov	Augustín Juhás OSPPE ⁷	35	M, S	M, S
41	Trhovište	Šebastián Augustini	40	S	S
42	Udavské	Jozef Maťašovský	33	S, M	S
43	Veľké Ozorovce	Martin Koštek	27	S, M	S, (M)
	Malé Ozorovce S, R, M				
44	Veľké Trakany	František Nad'	28	M	S, M
	Biel M; Dámóc R; Lácacséke M; Nagycigánd M; Ricse M; Semjén M; Tiszakarád M; Zemplénagard M				
45	Veľký Kazimír	Tomáš Kapoši	30	M, S, N	
	Felsőregmec S; Malý Kazimír S; Matásháza S				
46	Vranov n/T	Jakub Balcarovič OSPPE			S
Vysvetlivky: S = slovenský, M = maďarský, N = nemecký, R = rusínsky, () = týmto jazykom nehovorili rímskokatolíci, alebo iba málopočetná skupina					

Barkóciho kánonická vizitácia Zemplína ako prvú informáciu pri každej lokalite uvádza jazyk (v terminológii protokolu *reč*). V polovici 18. storočia bol dostatok slovensky či maďarsky i nemecky hovoriacich kňazov, preto biskup mohol vyhovieť potrebám všetkých farností. O dve až tri generácie neskôr prišlo k výraznejšiemu nedostatku slovensky hovoriacich kňazov. Mnohí z kňazov pôsobiacich v polovici 18. storočia nepochádzali z územia Jágerskej diecézy, ale zo slovensky hovoriacich častí stolíc severného a stredného, ale aj zo západného Slovenska. Zemplín podobne ako susedný Abov je dominantne slovensky hovoriacim územím od mesta Tokaj a rieky Tisy až po Poloniny na hrebeni Karpát.⁸ Kým za Barkóciho je maďarizácia len latentná, na konci storočia sa situácia začína meniť. Latentnosť spočívala v tom, že sa často na prvom mieste uvádzala maďarčina a na druhom slovenčina s poznámkou, že slovenčina je dominantná, alebo jej všetci rozumejú; inokedy pri dominancii či výlučnosti slovenčiny je pripojená poznámka, že všetci

⁷ Študoval v Trnave na jezuitskej univerzite.

⁸ Porovnaj Zubko, Peter: Slováci na maďarskom území Abovskej a Zemplínskej stolice (v 18. – 1. ½ 20. storočia). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Roč. IX., Banská Bystrica: 2006, s. 81-97.

rozumejú aj po maďarsky. Ide o umelé uprednostňovanie podľa vôle biskupa a dokumentuje to maďarskú nacionalizáciu krajiny.

Okrem informácií o jazyku sa niekedy ako synonymum uvádza národnosť obyvateľov. Okrem všadeprítomných Slovákov, Maďarov a Rusínov sa spomínajú Nemci (Košice, Michalovce, Tállya, Tarcál), Židia (Borša, Hankovce, Mád, Novosad, Plehotice, Sátoraljaújhely, Strážske, Tokaj, Udavské, Zemplínske Jastrabie), Moravia (Hernádkak, Újsiska). Slováci boli v dvoch lokalitách nazvaní ako Panónci (Markovce, Moravany) a Nemci boli výnimočne nazvaní ako Švábi (Perín). Pod označením *Ruthenus/Rutheni* sa dominantne rozumejú rusnáci, ktorí sú synonymicky nazývaní ako uniati (*[catholici] graeci ritus, catholici GR*). Spomínajú sa aj Poliaci (Abaújszántó,⁹ Detek a Tenger,¹⁰ Tállya¹¹) a Macedónci (Bulhari?) (Sátoraljaújhely¹²). Vizitácia spomína aj pravoslávnych kresťanov (Sátoraljaújhely, Szikszó, Tokaj). Katolíci ich nazývali schizmatici (*non uniati, nezjednotení*). Národnostne zrejme mali rozličný pôvod (ruský, uhorský gréckeho obradu, možno zo Sedmohradska alebo Srbska), v Tokaji žili dokonca dve pravoslávne komunity: „Schismaticos qvoqvae Moscovitas, ale aj non Moscovitae verum alii etiam Graeci schismatici.“¹³

Vo vizitácii existuje stereotypná predstava, že kategória náboženskej príslušnosti je (skoro vždy) prepojená s používaným jazykom; podľa toho katolíci rozprávali po slovensky, maďarsky a nemecky, uniati/rusnáci po *rusnácky* a kalvíni po maďarsky a po slovensky. Tak je to uvedené aj pri obci Cejkov: „Catholici sunt idiomatis Slavonici, Rutheni proprii, calviniani ungaricum, et slavonicum aeqve callent.“¹⁴ V Brehove sa táto skutočnosť opisuje podobne: „Catholici LR loqvuntur lingvam slavonicam, rutheni propriam, calviniani slavonicam, et hungaricam.“¹⁵ Vo vizitácii susednej Abovskej stolice príležitostne nachádzame striktné rozlišovanie, že katolíci sú Slováci a kalvíni sú Maďari. Napr. v Hejciach platilo: „Lud dvojrečový, maďarský a slovenský, maďarská prevládala u nekatolíkov, katolíci boli totiž väčšinou Slováci, avšak aj oni vedeli po maďarsky.“¹⁶ Pri neďalekej Telkibányi vizitátor poznamenal: „Lud z väčšej časti maďarskej reči, lebo boli všetci kalvíni.“¹⁷ Bilingválnosť bola všeobecným javom: Kovácsvágás („Lud je reči maďarskej, avšak rozumejúci aj reč slovenskú“).¹⁸ Výnimočne to tak nebolo

⁹ AACass, KV, Szántó, 1769.

¹⁰ AACass, KV, Forró, 1769.

¹¹ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 1.3.1798.

¹² AACass, KV, Sátoraljaújhely, 1749.

¹³ AACass, KV, Dolný Zemplín, 1749, s. 67.

¹⁴ AACass, KV, Dolný Zemplín, 1749, s. 158.

¹⁵ AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 162.

¹⁶ AACass, KV, Abov, 1746, s. 187.

¹⁷ AACass, KV, Abov, 1746, s. 147.

¹⁸ AACass, KV, Abov, 1746, s. 21.

v dedine Vilyvitány („Ľud reči maďarskej a je málo takých, ktorí by niečo vedeli po slovensky“).¹⁹ Luteráni/evanjelici rozprávali po slovensky (napr. okolie Füzeru, Pozdišoviec), rovnako aj evanjelici, ktorí hromadne konvertovali ku katolicizmu (filiálky farnosti Ohradzany). Výnimkou boli niekoľkí Nemci v Košiciach, Michalovciach, okolí Perína (Švábi). Kalvíni v mnohých farnostiach rozprávali po maďarsky. Na strednom Zemplíne boli kalvíni, ktorí rozprávali po maďarsky a po slovensky, napr. vo Svätej Márii: „Catholici utuntur idiomate slavonico, et hungarico, illud tamen praevallet, calviniani aeqve utroque sunt imbuli,“²⁰ či v Zemplínskom Jastrabí. Na Zemplíne existovali kalvínske farnosti/zbory, kde sa vôbec nepoužívala maďarčina, iba slovenčina²¹ (povodie Ondavy od Rakovca n/O smerom na juh, okolie Trebišova, Michaloviec, Sátoraljaújhelyu). Podľa Barkóciho vizitácie možno identifikovať jazyk, ktorý používali v jednotlivých kalvínskych zborech podľa nasledujúceho prehľadu (v zátvorkách uvádzame filiálky).

(a) Maďarské zbory (41): Abaújpár, Abaújszantó (Marcinfalva), Alpár (Boldogközfalu), Alsóvadász, Bidovce, Böcs, Csobád, Drahňov (Slavkovce), Füzerkajata (Pustafalu), Garbovce, Košice, Kovácsvágás, Nagykinizs, Onga, Rásonysápberencs II (Rásonysápberencs III), Szentistvánbaksa, Szikszó, Telkibánya, *Vilyvitány (Füzérradvány)*,²² Vizsoly, Vyšná Barca, Zsujta; Kráľovský Chlmec (Malý Horeš), Kucany, Ladmovce, Malé Raškovce, Nagycigánd, Nagyrozvágy (Kisrozvágy), Novosad, Oborín (Drahňov), Pribeňík (Lácacséke), Ricse (Semjén), Sárospatak, Somotor (Véč), Taktaharkány, Tiszakarád, Tokaj, Veľké Raškovce (Zemplínske Kopčany), Veľký Kamenec (Malý Kamenec), Zemplénagard, Zemplín (Nová Vieska p/B, Pavlovo).

(b) Miešané (maďarsko-slovenské a slovensko-maďarské) zbory (51): Abaújkér, Abaújvár (Pányok), Byšta (Brezina), Cekeháza, Čaňa, Ďurkov, Encs, Felsődobosza, Felsőméra, Felsőregmenc, Fony, Fügöd I, Fügöd II, Göncruszka, Hernádbúd, Hernádcece, Hernádszentandrás, Hernádszurdok, Ináncs, Karcsa (Pácin), Kázmárk, Kiskinizs (Halmaj), Nižný Žipov (Plechotice), Nyíri (Nagybózsva), Seňa (Kechnec), Léh (Rásonysápberencs I), Tornynosnémeti (Milhost'), Ruskov, Skároš, Sokoľany, Svinica, Trstené, *Vajkovce (Rozhanovce)*, Vilmány; Alsódobosza, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Gesztely (Hernádkak, Újsiska, Hernádnémeti), Hraň, Hrčel' (Kysta, Zemplínsky Klečenov), Lastovce (Veľký Kazimír), Olaszliszka, Streda n/B (Klin n/B), Svätuš (Svinice, Vojka), Szerencs, Tállya, Tolcsa, Vámosújfalú, Veľké Raškovce (Zemplínske Kopčany), Viničky (Borša), Zemplínske Jastrabie.

¹⁹ AACass, KV, Abov, 1746, s. 16.

²⁰ AACass, KV, Dolný Zemplín, 1749, s. 164.

²¹ Porov. Kónya, Peter a kol.: Konfesionalizácia na Slovensku v 16.–18. storočí. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 133-143; Kónyová, Annamária – Kónya, Peter: Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16.–18. storočí. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 166-180.

²² Zbory uvedené v kurzíve uvádza Anton Sirmai k roku 1782 ako slovenské, preto môže byť v Barkóciho zázname chyba.

(c) Slovenské zbory (18): Nižná Kamenica, Pálháza; Bánovce n/O (Moravany, Rakovec n/O), Bracovce (Kačanov), Felsőregmec, Kašov, Kožuchov (Zemplínske Hradište), Malčice (Petricovce), Malé Ozorovce (Veľké Ozorovce), Milhostov, Nižný Žipov (Čeľovce, Egresh), Sátoraljaújhely, Sečovce, Slanec, Trst'any, Tušice, Vrbnica (Budkovce, Hatalov, Lastomír, Michalovce), Zemplínske Jastrabie (Brehov, Sirmík).

(d) Neidentifikované zbory (33): Korlát; Alsóberecki (Vajdácska), Berzék, Böcs, Bodroghalom, Bol' (Sol'nička), Lúčky (Čečehov), Černochoy, Erdőhorvát, Golop, Karos (Streda n/B), Sečovce (Hriady), Veľké Trakany (Čierna n/T), Kesznyéten (Kiscséc), Luhyňa, Makkoshotyka, Malá Bara, Malé Trakany, Megyaszó, Michal'any, Ond, Petraho, Sajóhidvég, Slivník (Kaľša, Kuzmice), Strážne, Taktaszada, Tarcal, Tiszalúc, Újcsanáros, Veľká Bara (Malá Bara), Veľká Trňa, Veľké Raškovce (Malé Raškovce), Veľký Horeš.

Slovenské kalvínske zbory používali päťicu vlastných bohoslužobných kníh, ktoré vyšli po slovensky a boli prekladom ich maďarských predlôh.²³

Luteránske zbory používali väčšinou slovenčinu: Čakanovce, Chrastné, Rankovce, Košice, Vyšná Kamenica; Bracovce, Chmeľov (Kladzany), Chmeľovec, Chminianske Jakubovany, Kuková, Lopúchov, Marhaň, (Kapušíanske) Nemcovce, Pozdišovce (Krásnovce, Lastomír, Močarany, Moravany), Malčice (Markovce), Vranovské Čemerné, Žehňa. Maďarčinu a nemčinu používal zbor v Košiciach. Neidentifikovaný jazyk používali v zboroch: Fancsal (Fügöd), Gibárt.

Rusnáci na Zemplíne podľa Antona Sirmaiho rozprávali po slovensky, len niektoré farnosti po maďarsky a skôr výnimočne po rusky (*rusnácky, rusínsky*), a to na severe Zemplína, ale podľa vizitácie aj príležitostne v ostatných častiach Zem-

²³ AGENDA ECCLESIAE REFORMATARUM. To Jeszt: SZPRAVA JAKBI SE MALO V EKLEZIJICH REFORMATKICH Krisztzitz, Kristusovu Vetseru viszluhovatz, Novich Manselov prisahatz, Tich chtori prepituju Eccleziu Rozhresovatz. Chtorú: V UHARSZKEM Jaziku zhotovil Dvojej sztzi hodni Pán ZOVÁNYI GYÖRGY, Superintendent. Z chtorocho na SZLOVENSZKO prelosil, jeden Kazatel Szlovenszki HELVETSKÚ CONFESSIU viznavajúti. [V DEBRETZENYE. V Roku 1758], 2 + 34 s.; RADOSZT SERTZA POBOSNOHO. To Jeszt: MODLITBI RANNÉ a VETSERNE, a jeden TIDZENY, i jinsich málo, v chtorich pobosni Tslovek z duchovnú radosztu szlúsi BOHU vetsnomu. Chtoré: Jeden z Reformátkich Kazatelov, z UHARSZKHO na SZLOVENSZKI jazik prelosil, a tés i od inud zebrał, a sz pomotzu vernich Uhrov a Szlovákov, k szláve Boszkej vitlatsitz dal. V DEBRETZENYE, Vitlatsil KÁLLAI GERGELY. V Roku 1758, 98 + 3 s.; HLAS POBOSNOHO SPÉVÁNYA. To jeszt: PÉSNYE KRESZTANZSKE na Rotsné SVJÁTKI, i k jinsim Svetim Prilesitoszem szporádane. Chtore: Z UHARSZKHO Jaziku na SZLOVENSZKI prelosil S. A. V DEBRETZINYE, Vitlatsil MARGITAI JÁNOS. V Roku 1752, 2 + 135 + 5 s.; Svetoho Dávida Králya a Proroka szto i pedzesatz 'soltári. Chtoré: Vedlya Nót Frantzúzkich z Uharszkoho na SZLOVENSZKI jazik szú prelosené, a vernim BOSIM szlusebnyikom k duchovnomu usitku zhotovené. A teraz; pervi ráz vidané. V DEBRETZINYE, Vitlatsil MARGITAI JÁNOS. V Roku 1752, 2 + 356 + 13 s.; MALI CATECHISMUS. Tojesz: VÉRI KRESZTÁNSZKEI GRUNTÓV-NICH TSLENKÓV zaloseni FUNDAMENT. Chtori: Z Velyikoho CATECHISMUSa pervéráz u jeziku BELGYITZKÉM krádutskim szlovom vibráni i vidáni: Potom z toho na uharszki preprobadzeni: A z nyoho na nas jezic Szlovenszki obrátzeni, k podobnomu tsvitsenu u vére szlabích a Malýtskich prave prirovnáni i accomodováni. V DEBRETZENYE, Druk: MARGITAI JÁNOS, V Roku 1750, 24 s.

plína, ale aj Abova, kde si dokázali zachovať identitu, ktorej súčasťou bola aj reč. Po rusínsky rozprávali rusnáci napr. v Belži,²⁴ v Kyste, kde prevládala rusínska reč, miestni kalvíni rozprávali po maďarsky: „Idioma praevallet ruthenicum, calviniani etiam hungaricum loqvuntur,”²⁵ v Novosade prevládal rusínsky jazyk, u kalvínov maďarčina: „Idioma praevallet ruthenicum, calviniani tamen etiam hungaricum loqvuntur,”²⁶ v Strážskom sa rozprávalo po slovensky a rusínsky: „Linqvae Slavonicae, qvae sola cum Ruthena hic in usu est,” ale zdá sa, že to bol znak identifikácie rusnákov podporovaných svojím kontroverzným presbyterom oproti katolíkom rozprávajúcim po slovensky, pretože v tej istej lokalite žili aj iní rusnáci, ktorí sa priklonili k slovenčine a latinskému farárovi.²⁷ Existovalo veľké množstvo dedín, kde rusnáci rozprávali len po slovensky: Egreš,²⁸ Filkeháza: „Ľud reči slovenskej, obyvatelia sú z väčšej časti rusnáci,”²⁹ Kisbózsza,³⁰ Köröm, kde všetci boli Maďari alebo Slováci: „Omnes vel Hungari vel Slavi sunt”³¹ atď. Vizitácia identifikovala celé územia s rusnákmi, ktorí rozprávali len po slovensky (napr. okolie Vranova n/T, Humenného, Michaloviec, Trebišova, Sátoraljaújhelyu). V práci A. Sirmaiho je pri každej zemplínskej lokalite uvedený miestny duchovný a jazyk obyvateľov. K roku 1782 evidoval na Zemplíne 165 gréckokatolíckych farností, z ktorých sa len v 13 hovorilo po rusínsky (Čertižné, Kalinov, Krásny Brod, Ňagov, Rokytov, Rošovce, Sukov, Volica, Vydraň, Výrava, Vyšná Jablonka, Vyšné Čabiny, Zbudská Belá), v 20 po maďarsky (Bačka, Bodrogkeresztúr, Boľany, Cabov, Čelovce, Dobrá, Kašov, Lastovce, Leles, Nagy Patak (súčasť Blatného Potoka), Nagy Tolcsva (Tolcsva), Nižný Žipov, Novosad, Olaszi (pri Olszliszke), Poľany, Rudabányacska, Sátoraljaújhely, Streda n/B, Szerencs, Zemplínske Hradište) a vo všetkých ostatných (132) po slovensky.³²

V južnom Zemplíne žila veľmi malá skupina Moravanov, ktorí zrejme rozprávali po česky (Hernádkak, Újsiska) a boli nábožensky identifikovaní ako kalvíni či husiti: „Hic loci incolae Moravi calvinistae, seu verius hussitae exercitia sua peragunt in domo domini terrestres.”³³ Išlo o českých bratov, ktorí v 17. alebo začiatkom 18. storočia emigrovali z Českého kráľovstva a zachovali si svoju identitu (svedčí to o vysokej vnútornej disciplíne), kým iní náboženski emigranti

²⁴ AACass, KV, Abov, 1746, s. 137.

²⁵ AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 168.

²⁶ AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 167.

²⁷ Porov. AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 55-56, 59-60, 63-64.

²⁸ AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 262.

²⁹ AACass, KV, Abov, 1746, s. 20.

³⁰ AACass, KV, Abov, 1746, s. 20.

³¹ AACass, KV, Dolný Zemplín, 1749, s. 5.

³² Collectiones de Hungaria partibusque adnexis ex Diplomatum fide, ac publicis instrumentis Per Antonium Szirmay de Zirma I. Comitatus Zemplenien. Ordinarius Notarius collectae A^o 1782^a. Rukopis uložený v AACass, s. 269-290.

³³ AACass, KV, Dolný Zemplín, 1749, s. 12-13.

kazatelia sa napokon rozptýlili.³⁴ V českej literatúre je táto téma nateraz neznáma.³⁵ Kalvíni mali v Blatnom Potoku (Sárospatak) kolégium, kde istý čas pôsobil Ján Amos Komenský.

V rozsiahlej farnosti Stropkov (zrejme na filiálkach) sa objavovali Cigáni (*Zingaros*), na ktorých si uplatňovali jurisdikciu miestni uniatski presbyteri. Jágerský biskup 4. októbra 1749 v Jágri prikázal, že patria do jurisdikcie latinských farárov, nie uniátov.³⁶

Na konci 18. a začiatku 19. storočia došlo na Zemplíne k zmene jazykových pomerov, preto možno v skúmanom období doplniť aj o niekoľko ďalších informácií o používaní predovšetkým slovenčiny pri bohoslužbách. Tieto záznamy sú dôležité najmä preto, lebo slovenčina bola neskôr silne potlačená. V niekoľkých dielach existuje predstava, že línia Sečovce – Michalovce – Sobrance bola jazykovou hranicou medzi slovenskou a maďarskou jazykovou oblasťou. Nasledujúce pramenné záznamy z južného Zemplína však jasne dokazujú, že v 18. storočí sa na južnom Zemplíne bežne používala slovenčina, ktorá bola všeobecne zrozumiteľným vernakulárnym jazykom a takmer všetci obyvatelia ju prirodzene používali vo svojej komunikácii.

Erdőbénye. Kánonická vizitácia z roku 1772 spomína, že vo farnosti sa používali rozličné jazyky, ale vplyvom kalvinov, ktorí používali len maďarčinu, sa aj katolícke obyvateľstvo prispôbovalo a prevládla tak maďarčina. V inventári kostola sa nachádzal maďarský i slovenský evanjeliár. Vo filiálke Baskoc sa hovorilo rusínsky a slovensky.³⁷ Vizitácia z roku 1814 však už spomína len slovenské (slovanské alebo na Slovákov poukazujúce) priezviská v zozname birmovancov: Abranko (Abrankó), Adamský (Adamszky), Bobček (Bobcsek), Fenko, Gál, Ivančo (Ivantsó), Lipták, Novák, Oško (Oskó), Pavlovský (Paulovszky), Rusko (Ruszko), Spišák (Spisak, sic!), Slovenský (Szlovenszky), Tokár, Tót (Tóth).³⁸ Ďalšie mená nachádzame aj medzi konvertitmi: Bratko, Hornák (Hornýák), Račko (Racsko), Slovinský/Slovenský (Slovinszki) (konvertovali v roku 1768), Handerka (1769), Hvizdo (1770), Vojvoda (Vajvoda) (1775).³⁹

Erdőhorváti. Dňa 6. októbra 1787 napísal blatnopotocký farár Štefan Dörky (Györki) biskupovi list, v ktorom uvádza, že vo farnosti Erdőhorváthi zomrel fa-

³⁴ Nešpor, Zdeněk, R.: Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 74-76, 159.

³⁵ Nešpor, Zdeněk, R. (ed.): Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a báboženskou tolerancí. Ústí nad Labem: Albis international, 2007, s. 286.

³⁶ „Ut vice-archidiaconus districtualis intimet presbyteris GRU, ne in Zingaros qvampiam jurisdictionem sibi arroget, cum hi qvoad stolaria parochis LR, in qvorum parochiis manent, subjecti esse dignoscantur.“ AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 243.

³⁷ AACass, KV, Erdőbénye, 1772.

³⁸ AACass, KV, Erdőbénye, 1814.

³⁹ AACass, KV, Erdőbénye, zoznam konvertitov, koniec 18. storočia.

rár Ján Kanický (Kaniczky). Aby sa čím skôr zabezpečila duchovná starostlivosť o veriacich, odporúčal svojho kaplána Karola Nad'a (Nagy) na miesto farára po zosnulom kňazovi do Erdőhorváthi, pretože kaplán bol veľmi horlivý a vedel po maďarsky, slovensky a nemecky.⁴⁰

Füzér. Vizitácia z roku 1769 hovorí, že vo farnosti prevažovala maďarčina, ale farár kázal aj po slovensky.⁴¹ Inventár z roku 1810 uvádza maďarský a slovenský evanjeliár.⁴² Vizitácia z roku 1807 takisto spomínala maďarský a slovenský evanjeliár. Vo filiálke Radvány žili evanjelici Slováci a v katolíckom kostole sa v tejto obci kedysi nachádzal aj slovenský evanjeliár, ale stratil sa („desideratur“).⁴³

Füzérradvány. Farnosť Radvány vznikla v roku 1759, dovtedy bola filiálkou farnosti Füzér, kde sa rozprávalo po slovensky a maďarsky.⁴⁴ Vizitácia z roku 1772 uvádza, že farárom bol Vavrínek Tóldi, 35-ročný rodák zo Spišskej stolice, ktorý vedel dobre po slovensky, stredne po maďarsky a horšie po nemecky. Ľud bol sčasti maďarský, sčasti slovenský.⁴⁵ Inventár kostola vo Füzérradványi z roku 1831 spomínal, že tam boli tri evanjeliáre, z toho dva slovenské, len jeden maďarský.⁴⁶ Slováci tu teda tvorili väčšinové obyvateľstvo.

Gesztely. Táto obec bola predtým filiálkou farnosti Hernádnémeti. Vizitácia z roku 1771 spomína v Gesztelyi samostatnú farnosť, kde sa rozprávalo po maďarsky, málo po slovensky, ale mnohí hovorili oboma jazykmi.⁴⁷

Girincs. Vizitácia z roku 1749 tu spomína farára Juraja Zelenaja (Zelenay), ktorý mal 32 rokov a vedel po maďarsky, slovensky aj nemecky. Všetci obyvatelia farnosti rozprávali po slovensky alebo maďarsky, vo filiálke Köröm bola na prvom mieste maďarčina, až na druhom slovenčina. Filiálkami boli obce Hidvég, Berzék, Lucz, Késznýeten, Kiss Csécs; v posledne štyroch menovaných obciach žil značný počet kalvínov,⁴⁸ na ktorých sa zrejme viazala maďarčina. Vizitácia z roku 1772 udáva ako používanú reč maďarčinu a slovenčinu s poznámkou, že maďarčina prevláda vo filiálkach, kde sú kalvíni: Lucz, Kesznyéten, Hidvég a Berzék.⁴⁹ Vizitácia z roku 1814 už odstupuje od informácií o jazyku používanom vo farnosti, avšak farár Ján Olajoši (Olajosy) (narodený 11. mája 1749 v Devecser, *nobilis*) hovoril maďarsky a slovensky. Vizitácia ďalej spomína, že vo filiálnej obci Berzék

⁴⁰ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list zo 6.10.1787.

⁴¹ AACass, KV, Füzér, 1769.

⁴² AACass, KV, Füzér, inventarium 1810.

⁴³ AACass, KV, Füzér, 1807.

⁴⁴ AACass, KV, Radvány, 1759.

⁴⁵ AACass, KV, Radvány, 1772.

⁴⁶ AACass, Acta parochiae Füzérradvány, nesign., inventarium 1831.

⁴⁷ AACass, KV, Gesztely, 1771.

⁴⁸ AACass, KV, Girincs, 1749.

⁴⁹ AACass, KV, Girincs, 1772.

v roku 1805 prvý košický biskup Andrej Sabo (Szabó) posvätil zvon zasvätený sv. Štefanovi,⁵⁰ prvému uhorskému kráľovi.⁵¹

Hernádnémeti. Vizitácia z roku 1772 spomína farára menom Matej Petrík (Petrik), ktorý mal 32 rokov a pochádzal z Nitrianskej stolice; vedel po maďarsky a slovensky. Vo farskej dedine a filiálnych obciach Böcs, Gesztely (sic!), Kak a Csanálos sa rozprávalo po maďarsky, málo po slovensky.⁵²

Mád. Vizitácia z roku 1749 (?) spomína, že farárom bol Mikuláš Hančoch (Hancsoh), 50-ročný, ktorý vedel po maďarsky a slovensky.⁵³ V roku 1772 bol farárom Jozef Kerekeš (Kerekes), 55-ročný, rodák z Jasova, ktorý vedel takisto po maďarsky a slovensky. Uviedol, že vo farnosti sa rozprávalo po maďarsky a slovensky a že slovenský vplyv mali najmä evanjelici. Ľud teda rozprával po maďarsky a slovensky, prevládala maďarčina. Vo filiálnej obci Zombor ľud z veľkej časti rozprával po slovensky.⁵⁴ Vizitácia z roku 1808 uvádza, že farárom bol Samuel Komjati (Komjáthi), *nobilis*, narodený 13. februára 1736 v obci Zalkod (Sabolčská stolica), ktorý dokonale vedel po maďarsky a stredne po slovensky.⁵⁵ Slovenčina už zrejme bola na ústupe, pretože inventár z tohto obdobia uvádza len maďarský evanjeliár.⁵⁶

Monok. Vizitácia z roku 1749 (?) spomína v Monoku maďarskú a slovenskú reč, najmä medzi prišielcami. Na filiálkach Golop, Bekecs a Megyasszo to bolo rovnaké, ale slovenčina bola oveľa výraznejšia.⁵⁷ V roku 1772 tu bol farárom Adam Kováč (Kováts), 40-ročný, rodák zo Szurdok Püspöki, ktorý vedel po maďarsky aj slovensky. Uviedol, že toto územie obýval maďarsko-slovenský ľud („Ungarico=Slavonicus incolit“) a prevládal maďarský jazyk.⁵⁸

Olaszliszka. Farár Ján Némethi (Némethi) v roku 1749 o sebe uviedol, že je „Hungaro-Slavus“. Obyvateľstvo z veľkej časti rozprávalo po maďarsky, ale aj po slovensky, najmä prišielci.⁵⁹ Farárom v roku 1772 tu bol Ladislav Besprími (Beszprími), 56-ročný rodák z obce Dőr (Šopronská stolica), ktorý vedel len po

⁵⁰ Toto počínanie sa dá vysvetľovať dvojako. V duchu doterajšieho stavu bádania dejín Košickej arcidiecézy biskupské služby prvých štyroch biskupov, t. j. do roku 1848, vyznievajú ako veľmi tolerantné voči všetkým národnostiam (resp. národom) žijúcim v Košickej diecéze. Iný výklad by bol ten, že už koncom 18. storočia a na začiatku 19. storočia sa začína vo väčšej miere prejavovať uhorské vlastníctvo, ktoré bolo prirodzene späté s prvopočiatkami národnej svojbytnosti a Cirkvi, a teda s osobou sv. Štefana kráľa. Určite však nešlo o kroky systematické, ale príležitostné a spontánne, ako to bolo práve v tomto prípade.

⁵¹ AACass, KV, Girincs, 1814.

⁵² AACass, KV, Hernád Némethy, 1772.

⁵³ AACass, KV, Mád, 1749 (?).

⁵⁴ AACass, KV, Mád, 1772.

⁵⁵ AACass, KV, Mád, 1808.

⁵⁶ AACass, KV, Mád, inventarium 1807.

⁵⁷ AACass, KV, Monok, 1749 (?).

⁵⁸ AACass, KV, Monok, 1772.

⁵⁹ AACass, KV, Olaszliszka, 1749.

maďarsky. Vo farskom kostole mal len maďarský kancionál a ľud – ako uviedol farár – rozprával po maďarsky a slovensky.⁶⁰ Potreba slovenského kňaza tu však bola aktuálna, dokonca farár z Blatného Potoka sa v roku 1784 bol ochotný deliť o takého kaplána.⁶¹ Farár v roku 1792 žiadal o kaplána, ktorý by ovládal slovenský jazyk. Biskup Karol Esterházi (Eszerházy) odpovedal veľmi výrečne takto: „Diebus proxime praeterlapsis quatuor sunt ex clero meo juniori sacro presbyteratus ordine initiati, nullus attamen ex iis est, qui Hungaricam, et Slavonicam simul calleat.“⁶² Nedostatok slovensky hovoriacich kňazov bol príčinou neobsadenia potrebnej slovenskej kaplánskej v Olaszliszke.⁶³ Až v roku 1797 mohol byť do Olaszliszky poslaný novokňaz František Bukovič (Bukovics), ktorý rozprával po maďarsky a tiež slušne po slovensky („etiam aliquantum Slavonicam“). V prípade potreby mal vypomôcť v Blatnom Potoku.⁶⁴ Vizitácia z roku 1814 spomína, že farárom bol Jozef (Imrich?) Némethi (Némethy), ktorý konštatoval, že do farnosti by bolo treba disponovať kaplána, ktorý by okrem maďarčiny ovládal aj slovenský jazyk.⁶⁵ Uvedené informácie o tejto farnosti dovoľujú konštatovanie, že slovenčina tu postupne nadobúdala prevahu.

Sárospatak (Blatný Potok). Vizitácia z roku 1772 konštatuje, že väčšinové obyvateľstvo bolo kalvínske a katolíci boli v menšine a všeobecne sa tu rozprávalo po maďarsky, slovensky a čiastočne nemecky. Katolícky kostol bol síce z roku 1492, ale v meste bolo slávne kalvínske kolégium z roku 1550, ktoré bolo baštou kalvinizmu. Preto v tomto meste pôsobila jezuitská misia na čele so superiorom Pavlom Jabrockým (Jabroczy), 52-ročným rodákom z Veľkej Idy (Abovská stolica), ktorý bol súčasne katolíckym farárom v meste. Z reči tu prevládala maďarčina, lebo len nemnohí hovorili po nemecky a slovensky, ale už (sic!) všetci rozprávali po maďarsky.⁶⁶ Jezuiti boli v Uhorsku zrušení v roku 1773. Dňa 10. apríla 1774 vicearchidiakon Podhorského dekanátu a tállyský farár Jozef Nárai (Náray) na podnet blatnopotockého farára Františka Pišpekiho (Püspöky) žiadal jágerského biskupa o kaplána do Blatného Potoka, ktorý by dokonale vedel po maďarsky a aspoň kvôli nevyhnutným prípadom rozprával aj po slovensky. Dekan totiž sledoval pastoračiu vo svojom dekanáte a zistil, že v Blatnom Potoku sa po odchode Františka Katonu medzi profesormi ani medzi otcami trinitármi nenachádzal nikto, kto by bol k dispozícii Slovákom.⁶⁷ Situácia sa vyriešila až o päť rokov. Do pa-

⁶⁰ AACass, KV, Olaszliszka, 1772.

⁶¹ Porov. AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 18.8.1784.

⁶² V bezprostredne uplynulých dňoch boli štyria z môjho klerického dorastu ustanovení do rádu presbyterátu, avšak žiaden z nich, ktorý by súčasne rozprával po maďarsky a slovensky.

⁶³ AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 23.10.1792.

⁶⁴ AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 27.12.1797.

⁶⁵ AACass, KV, Olaszliszka, 1814.

⁶⁶ AACass, KV, Sárospatak, 1772.

⁶⁷ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 10.4.1774.

ulínskeho konventu v Sátoraljaújhelyi prišli 8. novembra 1779 dvaja pátri, ktorí mali ako profesori pôsobiť aj v Blatnom Potoku – Florián König a Atanáz Štaškoci (Straskoczy), ktorý mal aj fakultu kázať po slovensky. Blatnopotocký farár Štefan Ďörki (Györki) kvôli tomu, že páter Atanáz vedel po maďarsky aj po slovensky, žiadal pre neho sposednú fakultu aj pre jeho farnosť.⁶⁸ Paulínov čoskoro zrušil panovník Jozef II., no niektorí iní pátri sa ešte dlho venovali aj Slovákom, ako bol páter Augustín Bola (Bolla), ktorý zomrel v roku 1784 v Bodrogkeresztúre, alebo páter Vojtech Tót (Tóth) v Harsányi. Kvôli ťažkej situácii sa bol blatnopotocký farár ochotný deliť o kaplána znalého slovenského jazyka s farárom v Olaszliszke.⁶⁹ Dňa 6. októbra 1787 napísal blatnopotocký farár Štefan Ďörki (Györki) biskupovi list, v ktorom odporúčal svojho kaplána Karola Naďa (Nagy) na miesto farára do farnosti Erdőhorváthi, pretože vedel po maďarsky, slovensky a nemecky.⁷⁰ V roku 1797 bol do farnosti Olaszliszka poslaný novokňaz František Bukovič (Bukovics), ktorý rozprával po maďarsky a tiež slušne slovensky („etiam aliquatum Slavonicam“). V prípade potreby mal vypomôcť v Blatnom Potoku.⁷¹ Toto riešenie však nebolo postačujúce, lebo už o rok písal blatnopotocký farár ďalší list biskupovi, v ktorom kvôli pastoračnej potrebe a nezanedbateľnému počtu Slovákov bolo treba do farnosti poslať kaplána znalého slovenského jazyka.⁷² V roku 1859 sa farárom v Blatnom Potoku stal Ján Haurilai (Haurillay), ktorý 29. júna 1859 podpísal vyznanie viery po slovensky.⁷³

Sátoraljaújhely. V roku 1749 tu bol farárom František Barta, 44-ročný, ktorý rozprával po maďarsky a slovenčinu využíval len v nevyhnutnom prípade pri sposedaní. Vo farnosti katolíci hovorili po maďarsky, slovensky, prevládala maďarčina. Rusíni hovorili po rusínsky a maďarsky, prevažne však rusínsky; farár uviedol, že všetci Rusíni sú schizmatici a používajú nárečie „Macedonicum“⁷⁴ et Ungaricum“. Kalvíni používali maďarčinu, ale mnohí aj slovenčinu. Luteráni používali slovenčinu a maďarčinu. Čo sa týkalo rozloženia jazyka podľa obcí, vyzeralo to takto: Bányácska len po rusínsky, aj keď viacerí vedeli po maďarsky, Nagy Toronya po maďarsky, slovensky, ale prevažne po maďarsky, Kis Toronya a Čerhov nemajú uvedený žiadny jazyk, Viničky po maďarsky, Borša po maďarsky a slovensky, slovenčina prevažovala, Alsó Bereczki po maďarsky, Felső Bereczki po maďarsky a slovensky, prevládala maďarčina.⁷⁵ Farárom v roku 1772 bol Jozef Kováč (Kovács), narodený 26. februára 1726 v Gyöngyös Püspöki a vedel po ma-

⁶⁸ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 8.11.1779.

⁶⁹ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 18.8.1784.

⁷⁰ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list zo 6.10.1787.

⁷¹ AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 27.12.1797.

⁷² AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., list z 29.9.1798.

⁷³ AACass, Acta parochiae Sárospatak, nesign., vierovyznanie z 29.6.1859.

⁷⁴ Ide o jedinú zmienku o macedónskom jazyku na predmetnom území.

⁷⁵ AACass, KV, Sátoraljaújhely, 1749.

d'arsky a slovensky. Uviedol, že vo farnosti sa rozprávalo po maďarsky, slovensky, rusínsky, židovsky, ale aj nemecky, prevláda maďarčina.⁷⁶ Dňa 3. januára 1773 bol sátoraljaújhelyským farárom a vicearchidiakonom Jozefom Kováčom napísaný list, v ktorom požiadal o slovenského kaplána do svojej farnosti Sátoraljaújhely, pretože v prípade potreby to bolo nevyhnutné pre veriacich.⁷⁷

Szerencs. Vizitácia z roku 1749 uvádza, že vo farnosti sa používa maďarčina a slovenčina.⁷⁸ V roku 1772 tu bol farárom Štefan Ďöršei (Győrsei), 30-ročný rodák z obce Zsarnó (?) (Turnianska stolica), ktorý vedel po maďarsky aj po slovensky. Vo farnosti sa používala maďarčina a slovenčina, čiastočne nemčina, ale všetci rozumeli po maďarsky.⁷⁹

Tállya. Farár z Tállye napísal 26. apríla 1675 jágerskému biskupovi Františkovi Segedimu (Szegedy) list, v ktorom ho požiadal o kaplána znalého slovenského jazyka. Farár zoširoka a po maďarsky opísal udalosti okolo tureckých vojen v okolí južnej časti Zemplínskych vrchov. Ide o najstaršiu priamu písomnú zmienku o Slovákoch z predmetného územia v záznamoch jágerských biskupov, zachovaných v košickom arcibiskupskom archíve.⁸⁰ V roku 1767 farár Jozef Nárai (Náray) žiadal do Tállye trojjazyčného kaplána.⁸¹ V roku 1772 tu bol farárom Juraj Zubratoviský (Zubratoviszky), 44-ročný rodák z Oravskej stolice, ktorý vedel po maďarsky a slovensky. Uviedol, že katolíci (latinskí a grécki) hovorili po maďarsky, slovensky a nemecky, vo filiálnej obci Rátka hovorili čisto po nemecky.⁸² Ide o jedinú spomínanú obec v predmetnom regióne, kde sa rozprávalo len nemecky. Dňa 8. novembra 1785 farár Juraj Seldmajer (Szeldmayer) ďakuje biskupovi Karolovi Esterházim, že filiálku Rátka mu pomáhali z jeho príkazu spravovať otcovia rehoľníci kapucíni z Tokaja, pretože nebol k dispozícii nemecky hovoriaci kaplán. Situácia sa medzitým zmenila a bolo potrebné mať takého kaplána, ktorý by vedel aj po slovensky, pretože jeho doterajší kaplán bol znalý len maďarčiny. Podľa poznámok biskupskej auly na rube listu išlo o kaplána do Rátky.⁸³ Ako vyplýva z ďalšieho listu tohto farára zo 17. apríla 1791, sedem (sic!) rokov biskup neposlal do farnosti kaplána, ktorý by vedel po slovensky, ponechal mu len kaplána, ktorý vedel po maďarsky a do Rátky chodil páter Snakel (Sznakkel), ktorý vedel po nemecky. Preto prosil biskupa ešte raz o kaplána, ktorý by vedel po maďarsky aj po slovensky.⁸⁴ K tejto prosbe sa pripojil sám maďarský kaplán

⁷⁶ AACass, KV, Sátoraljaújhely, 1772.

⁷⁷ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 3.1.1773.

⁷⁸ AACass, KV, Szerencs, 1749.

⁷⁹ AACass, KV, Szerencs, 1772.

⁸⁰ AACass, Acta parochiae Tokaj, nesign., list z 26.4.1675.

⁸¹ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 20.12.1767.

⁸² AACass, KV, Tállya, 1772.

⁸³ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list z 8.11.1785.

⁸⁴ AACass, Acta parochiae Tállya, nesign., list zo 17.4.1791.

z Tállye Jozef Glos (Glósz), ktorý 1. marca 1798 napísal biskupovi list, v ktorom ho požiadal o ustanovenie slovenského kaplána do farnosti Tálly, pretože tu žilo veľa Slovákov a Poliakov a bolo im treba vyslúžiť veľkonočnú spoveď. Kaplán bol na spovedanie sám a nemecký kaplán mu v tom nedokázal pomôcť.⁸⁵ Biskup však slovensky rozprávajúceho kňaza nemohol poslať preto, lebo takých kaplánov nemal k dispozícii.⁸⁶

Tarcal. Vizitácia z roku 1749 neuvádza žiadnu zmienku o Slovákoch.⁸⁷ Avšak k roku 1772 sa vo farnosti hovorilo po maďarsky, nemecky a slovensky, evanjelici rozprávali len po maďarsky.⁸⁸ Opäť ide len o zdanlivú neprítomnosť Slovákov v tejto farnosti. Skutočnosť bola opačná, slovenčina sa upevňovala, lebo farár Ján Pretič (Presits) dňa 8. apríla 1784, keď mu 7. apríla 1784 zomrel kaplán Jozef Andráši (Andrási), ktorý vedel dobre po maďarsky a prostredne po slovensky, napísal list, v ktorom žiadal biskupa o kaplána, ktorý mal nevyhnutne ovládať okrem maďarčiny aj slovenčinu.⁸⁹ Týmto kaplánom sa stal Štefan Horvát (Horváth), po ktorého odchode ten istý farár dňa 21. januára 1787 požiadal jágerského biskupa o kaplána, ktorý by vedel predovšetkým po slovensky, pretože to bolo bežne potrebné na spovedanie, zaopatrovanie umierajúcich, pretože ľud sa len veľmi ťažko prispôboval inému jazyku.⁹⁰

Tokaj. V roku 1772 tu bol farárom Ignác Hafner (Haffner), 57-ročný rodák z Jágru (?), ktorý vedel po maďarsky a nemecky. Vo farnosti sa používala maďarčina.⁹¹

Tolcsa. Vizitácia z roku 1749 spomína, že tu bol farárom Juraj Blaškai (Blaskay), 51-ročný, ktorý vedel po maďarsky a slovensky. Vo farnosti sa rozprávalo po maďarsky, čiastočne slovensky, ale mnohí ľudia ovládali obidve reči.⁹² V roku 1772 tu bol farárom Michal Némethi (Némethy), 52-ročný rodák z Krásnohorského Podhradia (Gemerská stolica), ktorý vedel po maďarsky a slovensky. Vo farnosti sa rozprávalo po maďarsky a slovensky, maďarčina prevažovala.⁹³

Šarišská stolica

V Šarišskej stolici bola jazyková situácia úplne odlišná a v porovnaní so Zemplínom jednoduchá. Základný prehľad o znalosti jazykov u kňazov a reči používaných v jednotlivých farnostiach možno prehľadne zhrnúť do nasledujúcej tabuľky.

⁸⁵ AACass, Acta parochiae Tálly, nesign., list z 1.3.1798.

⁸⁶ AACass, Acta parochiae Olaszliszka, nesign., list z 23.10.1792.

⁸⁷ Porov. AACass, KV, Tarcal, 1749.

⁸⁸ AACass, KV, Tarcal, 1772.

⁸⁹ AACass, Acta parochiae Tarcal, nesign., list z 8.4.1784.

⁹⁰ AACass, Acta parochiae Tarcal, nesign., list z 21.1.1787.

⁹¹ AACass, KV, Tokaj, 1772.

⁹² AACass, KV, Tolcsa, 1749.

⁹³ AACass, Districtualia, Visitatio canonica parochiae Tolcsa, 1772.

Rímskokatolícki farári a používané liturgické jazyky v Šarišskej stolici					
P.	Farnosť	Farár	Vek	Znalosť jazykov	Jazyk farníkov
1	Bardejov	† Štefan Vilagi Imrich Koločani (kaplán)		S	S, N
2	Brestov	Pavol Peško	42	S	S
3	Dubovica	Andrej Košík	40	S	S
4	Gabolto	Matej Hazuka	41	S, M	S, (R)
5	Hažlín	SSThDr. Matej Gorlický	58	S	S
6	Hanušovce	Ján Zafian	45	S, (M)	S
7	Chabžany	Mikuláš Lazár	39	S, M, chorvátsky	S
8	Jarovnice	Martin Ujheli	39	S	S, (R), P
9	Kamenica	Andrej Putovič	31	S	S
10	Kecerovské Pekľany	Gáspár Parkai	30	S	S
11	Kobyly	Andrej Alexovič	34	S, (M, N)	S
12	Koprivnica	Andrej Maťašovský	37	S, (N, M)	S
13	Kostoľany	Ján Miškolci	29	S	S
14	Kračúnovce	Alexander Lacai		S, M	S
15	Krásna Lúka	Ján Ramšovič	30	S, M	S
16	Krivany	Samuel Pacera	28	S	S
17	Križovany	Michal Lendacký	34	S	S
18	Kurima	Ján Kolárčik	53	S	S
19	Lipany	Anton František Xaver Perneky	30	S, N	S
20	Lipovce	Matej Roško	54	S	S
21	Nižný Slavkov	Šebastián Cervus	60	S	S
22	Obišovce	Ján Priboci	30	S, M, N	S
23	Osikov Hertník	Ján Sojkovič Mikuláš Michaloci (kaplán)	34 56	S, N S	S
24	Pečovská Nová Ves	Martin Javčák	39	S, (M)	S, (R)
25	Petrovany	Juraj Vaškovič	45	S	S
26	Plaveč	Andrej Lalkovič	44	S, M	S
27	Plavnica	Ján Miazdra	22	S, (M)	S, (R)
28	Prešov	Jozef Gruber SJ mnohí rehoľníci		S	N, S
29	Radačov	Martin Michalik František Verbaj	30 30	S S	S
30	Radoma	Adam Temeši	37	S	S
31	Ražňany	Matej Sartoris	36	S	S, P, (R)
32	Richvald	Pavol Michelik	38	S, (M)	S
33	Rožkovany	Ján Gorlický	37	S, (M)	S
34	Sabinov	Mikuláš Filomela	59	S	S, (N)
35	Sedlice	Matej Pažický	39	S, M	S
36	Solivar	Ján Keler	32	S, N, (M)	S
37	Svätý Jur	Štefan Podhoranský	33	S, (M)	S
38	Svinia	Juraj Červinský	40	S, (N)	S
39	Široké	Ján Holenkaj	46	S	S
40	Terňa	Ignác Herkal	53	S, N	S
41	Tulčík	Ján Jastrabský	40	S, N, M, grécky	S
42	Uhorské Raslavice	Ján Nad'	30	S, M	S
43	Veľká Lodina	Vojtech Karnafel	39	S	S

44	Veľký Šariš	Ján Karas Michal Čepanovský (kaplán)	59	S, (M) S	S, (M)
45	Vyšná Šebastová	Nepomucenus Kontur OFM	44	S	S, (M)
46	Zborov	Jozef Rot	50	S, P, (N)	S, P
Vysvetlivky: S = slovenský, M = maďarský, N = nemecký, P = poľský, R = rusínsky, () = slabšia znalosť jazyka, týmto jazykom nehovorili rímskokatolíci alebo iba málopočetná skupina					

Šariš bol slovenskou stolicou, kde všetci rímskokatolíci hovorili po slovensky, šarišským nárečím slovenčiny. Len šľachta v niekoľkých kaštieloch hovorila po maďarsky, no ich služobníctvo bolo miestne, slovenské. Aj títo aristokrati rozumeli po slovensky. Oveľa výraznejšie sa používala nemčina, najmä v Prešove a Bardejove, používali ju v Sabinove aj evanjelici, no vymierala, o čom svedčí poznámka, že sa jej miestni katolíci vysmievali.⁹⁴ Všetky tieto tri lokality boli slobodnými kráľovskými mestami a v minulosti magistráty týchto miest používali nemčinu.

Slovenčinu používali aj evanjelické zbory a kalvínske zbory už neexistovali, kedysi v Šarišskej stolici existovalo až 22 zborov, ktoré zanikli, ale tiež boli zrejme slovenské. Boli to lokality: Čakanovce, Demjata, Drienovská Nová Ves, Chmeľov, Chmeľovec, Chminianske Jakubovany, Chrastné, Kapušany, (Kapušíanske) Nemcovce, Kuková, Lopúchov, Marhaň, Petrovany, Prešov (Maďarská ulica), Podhorany, Rankovce, Šarišské Michaľany, Terňa, Tulčík, Veľký Šariš (Maďarská ulica), Vyšná Kamenica, Záhradné, Žehňa.⁹⁵

Jednoduchá situácia je aj pri uniatoch. Podľa A. Sirmailho všetky gréckokatolícke farnosti v roku 1782 hovorili po rusínsky, s výnimkou dvoch lokalít: Ďačov a Údol.⁹⁶ Ďačovskí uniati boli pôvodne evanjelici a ich kostol bol pred reformáciou katolícky; išlo o zriedkavý prípad, keď sa rekatolizácia skončila vstupom do východnej cirkvi. Podobný scenár možno predpokladať pri Údole, alebo ide o lokalitu doosídlenú novším obyvateľstvom.

Šarišskí kňazi skoro celý život cirkulovali len v rámci tejto stolice, čo udržiavalo tento región v rovnakom stave. Viacerí kňazi pôsobiaci v roku 1749 v Šariši, boli absolventmi Trnavskej univerzity. Táto skutočnosť sa prejavila používaním odlišnej, distingvovanejšej a presnejšej terminológie v odpovediach na otázky kánonickej vizitácie. Typickým bolo používanie výrazu „šarišská forma slovenčiny“ a podľa zachovaných dokumentov niekoľkí z nich vlastnili viaceré slovanské preklady Svätého písma. Ide o slovenský protonacionalizmus, ktorý sa nám podarilo identifikovať práve analýzou konceptov kánonickej vizitácie.

⁹⁴ Porov. AACass, KV, vol. 21, fasc. 1, 1749A, s. 1-32; 1749B, s. 1-17.

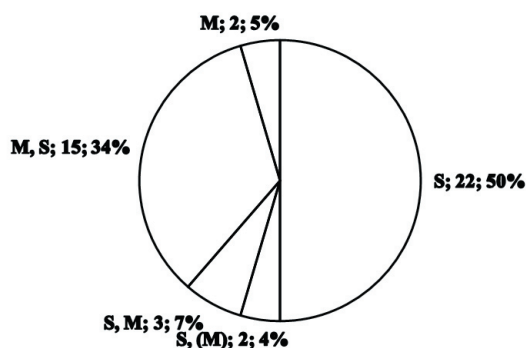
⁹⁵ Hörk, József: A sáros-zempléni ev. esperesság története. Kassán: Nyomatott Bernovits G. könyvnyomdájában, 1885, s. 32-36, 74, 79, 88.

⁹⁶ Collectiones de Hungaria partibusqve adnexis ex Diplomatum fide, ac publicis instrumentis Per Antonium Szirmay de Zirna I. Comitatus Zemplenien. Ordinarius Notarius collectae A^o 1782^a. Rukopis uložený v AACass, s. 423-426.

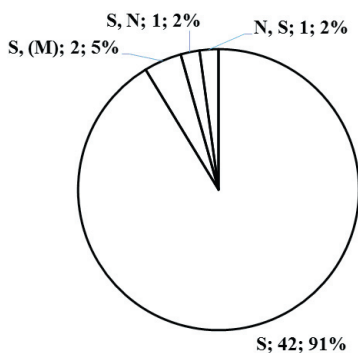
Záver

Závery, ktoré vyplývajú z pramenných materiálov z polovice a druhej polovice 18. storočia, prehľadne vystihujú nasledujúce tabuľky a grafy.

Porovnanie liturgického jazyka regiónov Zemplín a Šariš									
Zemplín				Stolica		Šariš			
farnosti		kňazi		Jazyk/reč		farnosti		kňazi	
22	47,82 %	4	8,16 %	slovenčina		42	91,31 %	25	50 %
2	4,35 %	0	–	slovenčina, (maďarčina)		2	4,35 %	9	18 %
3	6,52 %	17	34,69 %	slovenčina, maďarčina/nemčina		1	2,17 %	13	26 %
15	32,61 %	16	32,66 %	maďarčina/nemčina, slovenčina		1	2,17 %	0	–
2	4,35 %	2	4,08 %	maďarčina		0	–	0	–
(2)		(1)		(príležitostne)		(3)		(1)	
				← nemčina // poľština →					
		(1)		← rusínčina // chorvátčina →				(1)	
2	4,35	9	18,37	neuvedený jazyk		–	–	1	2,00
46	100%	49	100%	Σ		46	100%	50	100%

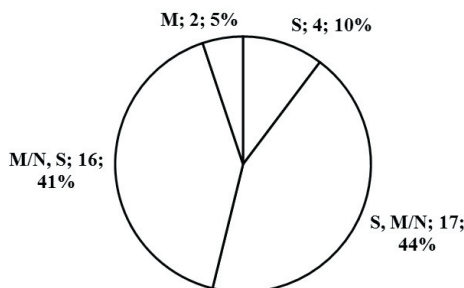

Graf 1: Jazyky katolíckych bohoslužieb na Zemplíne (1749)

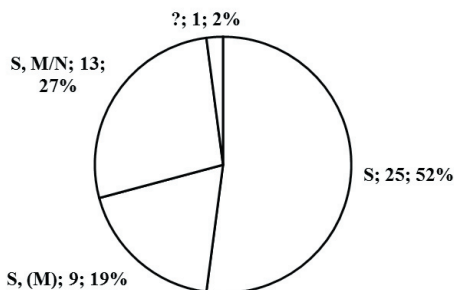

Graf 2: Jazyky katolíckych bohoslužieb v Šariši (1749)

Podobná situácia ako na Zemplíne, bola aj v Above. Analogická situácia ako v Šariši bola v Užskej stolici. Z prameňov je zrejmé, že biskupskí úradníci, či skôr sami biskupi menili znenie pôvodného materiálu predloženého farármi. Stalo sa tak napr. v prípade abovskej farnosti Gönc, kde farár pôvodne uviedol, že jeho farnosť je v podstate slovenská, ale výsledný zápis znel v prospech maďarčiny s komickou poznámkou, že maďarčina všade prevláda, ale na verejnom fóre sa používa iba slovenčina.⁹⁷ Napokon aj výsledný zápis z farnosti Forró bol upravený, pretože v ňom táto farnosť vyznievala ako slovenská.⁹⁸ Slováci v Abovskej stolici si viac bránili i uchovali svoju jazykovú svojbytnosť než v Zemplínskej stolici. Tieto končiny boli dlho slovenské a maďarský živel sa tu objavil až neskôr, najprv sporadicky (tu zrejme majú pôvod „čisto“ maďarské dediny a keďže prišli medzi Slovákov, museli sa naučiť komunikovať po slovensky), vo väčšej miere po Tököliho povstaní – viaceré kánonické vizitácie zo severnej časti Abova totiž o pôvode (maďarsky hovoriacich) kalvínov poznamenávajú, že tam prišli práve preto, že utiekli do bezpečnejších a pokojnejších končín Uhorska.

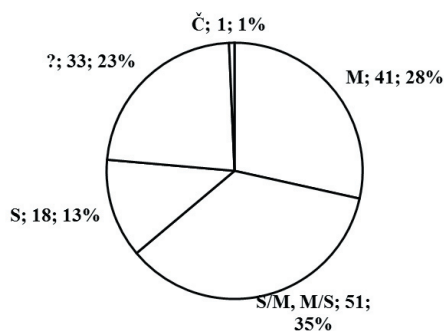
Graf 3: Jazykové zručnosti rímskokatolíckych kňazov na Zemplíne (1749)

Graf 4: Jazykové zručnosti rímskokatolíckych kňazov v Šariši (1749)

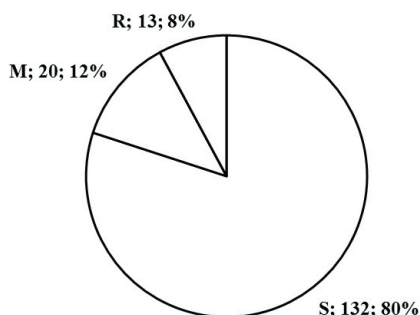
⁹⁷ Porov. AACass, KV, Göncz, 1769.

⁹⁸ Porov. AACass, KV, Forró, 1769.

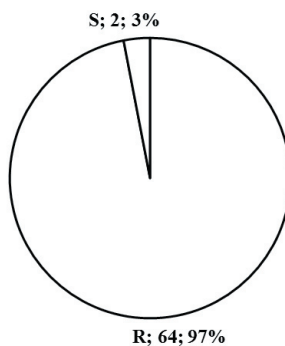

Graf 5: Jazyky kalvínských bohoslužieb na Zemplíne a Abau (1746 – 1749)

Graf ukazuje, že slovenčinu nepoužívalo iba niekoľko zborov, ale najmenej polovica kalvínských farností používala slovenčinu, preto bolo logické, že vznikli slovenské preklady kalvínských bohoslužobných kníh, medzi nimi aj žalmov.

Graf 6: Jazyky uniátskych farností na Zemplíne (podľa Antóna Sirmaiho, 1787)

Graf 7: Jazyky uniátskych farností v Šariši (podľa Antóna Sirmaiho, 1787)

Pramene

- Archivum Archidioecesis Cassoviensis (Archív Košickej arcidiecézy), fond Košické biskupstvo (AACass), oddelenia Kánonické vizitácie (KV), Acta parochiarum, Personalia.
- AGENDA ECCLESIIARUM REFORMATARUM. To Jeszt: SZPRAVA JAKBI SE MALO V EKLEZIJICH REFORMATZKICH Krisztzitz, Kristusovu Vetseru viszluhovatz, Novich Manselov prisahatz, Tich chtori prepituju Eccleziu Rozhresovatz. Chtorú: V UHARSZKEM Jaziku zhotovil Dvojej sztzi hodní Pán ZOVÁNYI GYÖRGY, Superintendent. Z chtoroho na SZLOVENSZKO prelósil, jeden Kazatel Szlovenszki HELVETSKÚ CONFESSIU viznavajútzi. [V DEBRETZÉNYE. V Roku 1758].
- Collectiones de Hungaria partibusqvé adnexis ex Diplomatum fide, ac publicis instrumentis Per Antonium Szirmay de Zirma I. Comitatus Zemplenien. Ordinarium Notarium collectae A^o 1782^a. Rukopis uložený v AACass.
- HLAS POBOSNOHO SPÉVÁNYA. To jeszt: PÉS NYE KRESZTZANSZKE na Rotsné SVJÁTKI, i k jinsím Svetim Prilesitosztém szporádane. Chtore: Z UHARSZKOHÓ Jaziku na SZLOVENSZKI prelósil S. A. V DEBRETZINYE, Vitlatsil MARGITAI JÁNOS. V Roku 1752.
- MALI CATECHISMUS. Tojesz: VÉRI KRESTZÁNSZKEJ GRUNTÓVNICH TSLENKÓV zaloseni FUNDAMENT. Chtori: Z Velyikohó CATECHISMUSA pervéráz u jeziku BELGYITZKÉM kráduťskím szlovom víbráni i vidáni: Potom z toho na uharszki preprovaďzeni: A z nyoho na nas jezík Szlovenszki obrátzeni, k podobnomu tsvitsenu u vére szlabích a Malyutských prave priróvnáni i accomodováni. V DEBRETZÉNYE, Druk: MARGITAI JÁNOS, V Roku 1750.
- RADOSZTZ SERTZA POBOSNOHO. To Jeszt: MODLITBI RANNÉ a VETSERNE, a jeden TÍDZENY, i jinsích málo, v chtorích pobosni Tslovek z duchovnú radosztzu szlúsi BOHU vetsnomu. Chtoré: Jeden z Reformáťzkich Kazatelov, z UHARSZKOHÓ na SZLOVENSZKI jazik prelósil, a tés i od inud zebrał, a sz pomotzu verních Uhrov a Szlovákov, k szláve Boszkej vitlatsitz dal. V DEBRETZÉNYE, Vitlatsil KÁLLAI GERGELY. V Roku 1758.
- Svetohó Dávida Králya a Proroka szto i pedzesatz 'soltári. Chtoré: Vedlya Nót Frantzúzkich z Uharszkohó na SZLOVENSZKI jazik szú prelosené, a vernim BOSIM szlusebnyikom k duchovnomu usitku zhotovené. A teraz; pervi ráz vidané. V DEBRETZINYE, Vitlatsil MARGITAI JÁNOS. V Roku 1752.

Literatúra

- Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a báboženskou tolerancí. Nešpor, Zdeněk R. (ed.). Ústí nad Labem: Albis international, 2007.
- Hörk, József: A sáros-zempléni ev. esperesság története. Kassán: Nyomatott Bernovits G. könyvnyomdájában, 1885.
- Kónya, Peter a kol.: Konfeszionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010.
- Kónyová, Annamária – KÓNYA, Peter: Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010.
- Nadolski, Bogusław: Leksikon liturgii. Poznań: Pallottinum, 2006.
- Uličný, Ferdinand: Dejiny osídlenia Zemplínskej stolice. Michalovce: 2001.
- Varsik, Branislav: Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi). (Výber štúdií a článkov z rokov 1969–1992). Bratislava: 1994.
- Varsik, Branislav: Osídlenie Košickej kotliny I.– III. Bratislava: 1964–1977.
- Varsik, Branislav: Zo slovenského stredoveku. Výber historických štúdií a článkov z rokov 1946–1968. Bratislava: 1972.
- Zdeněk, R.: Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem:: Albis international, 2006.
- Zubko, Peter: Slováci na maďarskom území Abovskej a Zemplínskej stolice (v 18. – 1. ½ 20. storočia). In: Acta historica Neosoliensia, tomus 9. Roč. IX., Banská Bystrica: 2006.

Štúdia patrí k výsledkom riešenia projektu
Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia
APVV-14-0029 CyrSlav